

вей // Соловей Е. Українська філософська лірика. – К. : Юніверс, 1999. – С. 115–183.

21. Стікко М. Святий Франциск з Асизу / Марія Стікко ; перекл. з італ. Надії Липки. – Жовква : Місіонер, 2010. – 330 с.

22. Сулима В. Біблія і українська література: навч. посібник / Віра Сулима. – К. : Освіта, 1998. – 400 с.

23. Тиллих П. Систематическое богословие / Пауль Тіллих. – СПб. : Алетейя, 1998. – 488 с.

24. Токмань Г. Збірка Б. -І. Антонича «Велика гармонія» у діалозі з екзистенціальним богослов'ям / Ганна Токмань // Слово і час. – 2002. – № 12. – С. 41 – 53.

УДК 821

Іван ЗИМОМРЯ

ХУДОЖНЯ МОДИФІКАЦІЯ У МАЛІЙ ПРОЗІ ТОМАСА БЕРНГАРДА

У статті зроблено спробу розкрити – з проекцією на виміри генологічної парадигми – сутність художньої модифікації у малій прозі Томаса Бернгарда (1931–1989) як визначного представника австрійської літератури ХХ століття. Аналіз способу організації внутрішньої форми текстових структур дав можливість виокремити специфіку індивідуальної поетики Т. Бернгарда.

Ключові слова: *австрійська література, мала проза, творчість Томаса Бернгарда, генологічна парадигма, проблеми реценції, художня модифікація.*

In the article in the light of the genological paradigm the essence of the artistic modification in the short stories by Thomas Bernhard (1931–1989) is outlined. He is one of the great representatives of the Austrian literature in the 20th century. The analysis of expressing manner in his work allowed to mark out the peculiarities of Bernhard's poetics.

Key words: *Austrian literature, short fiction, work of Thomas Bernhard, genological paradigm, problems of reception, artistic modification.*

Генетичні зв'язки та типологічні спорідненості австрійської літератури як із західноєвропейським письменством загалом, так і німецьким – зокрема, доцільно розглядати крізь призму сучасних теоретичних концепцій жанрової диференціації малих епічних форм. Бо ж генологічний підступ містить закономірну сполуку зі завданнями літературознавчого аналізу тексту [7, 7]. Вони пов'язуються як з використанням широкого комплексного підходу до його презентації, так і з панорамним залученням праць інтердисциплінарного характеру.

Проведений аналіз наукових джерел стосовно теоретичних аспектів австрійської малої прози ХХ ст. і передусім її генологічних особливостей засвідчує: аналогічна проблематика досі не була предметом спеціальних студій в українському літературознавстві [1; 2; 3; 4; 5; 6; 10; 14]. Відсутня праця, яка б систематизувала малі прозові жанри та жанрові різновиди, системно розкрила типологію ознак їхньої художньої структури, взаємозв'язок форми і змісту, складники поетики. У цьому зв'язку на особливу увагу заслуговує творчість Томаса Бернгарда як одного з найбільш помітних австрійських письменників другої половини ХХ ст. Конкретні приклади зі самотнього літопису життєвого й творчого шляхів автора збірок «Події» («Ereignisse», 1969) [12] та «Імітатор голосів» («Der Stimmenimitator», 1978) [11] сприяють висвітленню специфіки художньої модифікації, а також трансформації жанрів малої прози в австрійській національній літературній системі загалом.

Моделі художньої світобудови Т. Бернгарда притаманне специфічне заломлення художніх тенденцій і закономірностей літературного процесу. У динаміці їхнього розвитку вони постають визначальними для розширення контексту жанрово-тематичних чинників австрійської національної культури. Йдеться передусім про чин загострено індивідуалізованого сприйняття дійсності. Культурне та політичне життя Австрії, її історія, діяльність державних інституцій, – усе це є для Т. Бернгарда істотним джерелом інтелектуально-творчої рефлексії [9, 1]. Вона виражена в його різножанрових творах на рівні авторських суджень і переживань. Реакція письменника на навколишній світ, людей та їхні взаємини містить множинність ціннісно-сміслових значень, загострену психологічну напругу. Її дієвість стала гранично відчутною в австрійському суспільстві після Другої світової війни, коли відбувався болісний процес самоідентифікації. Критична постава Т. Бернгарда щодо соціально-політичної ситуації сповна відповідає ментальній традиції австрійців [17, 57]. Активні репрезентанти австрійської літератури (Г. Вайгел, Г. К. Артманн, І. Айхінгер, П. Гандке, П. Розай, Е. Єлінек) спрямували свої творчі зусилля на подолання роз'єднаності між ланками й рисами національної своєрідності. До трансцендентних показників, що містять конкретизовані ознаки поступу (за певних умов природного розвитку, коли відсутнє тяжіння системи гальмування, тобто інгібус – інгібування), належать дійсність та ідентичність, свобода та ідентичність, культура та ідентичність.

Динамічний рух засвоєння духовних устремлінь представників австрійської літератури ХХ ст., зокрема, Ф. Кафки, Р. М. Рільке, Г. ф. Гофманнстала, І. Бахманн, І. Айхінгер, П. Гандке, охоплює також спадщину Т. Бернгарда. Своім словом він утверджував – крізь ілюзорну призму

зовнішнього тексту – австрійські образи та мотиви. У цьому і полягала сутність дискурсу естетичних шукань Т. Бернгарда, якому вдалося створити індивідуальний проект ідентичності австрійського письма.

Зіставлення літературно-критичної рецепції мистецької спадщини Т. Бернгарда, зокрема, на тлі досягнень польського літературознавства дало підставу дійти висновку: його творчість, зокрема мала проза, все ще недостатньо представлена в Україні. Висвітлення жанрово-стильової своєрідності передусім його коротких прозових зразків засвідчує місткість генологічної свідомості митця щодо логіки цілісного втілення творчого задуму. Розмаїтість Бернгардових зацікавлень ще за його життя викликала у Польщі суспільний резонанс [13; 15; 16]. Він зримо посилювався, набираючи *прискороного руху системної рецепції*. Найбільш доказові розмисли щодо психологічного дискурсу у прозі Т. Бернгарда містяться у дослідженнях А. М. Бронжевської, Г. Берези, З. Бохенка, Н. Гонши, С. Г. Кашиньського, М. Кендерського, Є. Коха, Г. Орловського. Названі автори приділили особливу увагу проблемам організації різножанрових текстових структур, коли під пером Т. Бернгарда відбувається вмотивоване вкраплення реалій з його складного життя.

Рецепція творчості австрійського письменника містить такі передумови, які можуть явити якісно нову модель розвитку діалогу названих неспоріднених літературних систем із погляду вивчення австрійсько-української міжлітературної взаємодії та розширення її перспектив. На зламі ХХ – початку ХХІ ст. він став репрезентативним носієм австрійської культури в Україні. У справі входження творчого набуtku Т. Бернгарда у свідомість української громадськості активно спричинився Т. Гаврилів як дослідник і перекладач. Заслуговують на увагу також дисертаційні роботи Л. Кравченко та Н. Ольховської. У німецькомовному літературознавстві головно охоплено питання специфіки художнього відображення дійсності, концепції людини, а звідси – проявів естетичної свідомості. Студії В. Вайсса, Г. Геллера, М. Грабгера, Е. Йооса, П. Карса, А. Маєра, І. Петраш, Й. Подшуна, Л. Фюста, В. Шмідт-Денглера не вичерпують усієї багатоманітності окресленої проблематики. Перспективним напрямом залишається вивчення жанрово-стильових ознак малої прози Т. Бернгарда та означуваного концепту художнього світу письменника.

Невід’ємним складником фактографічного масиву фактів і подій постають задокументовані свідчення у художньому творі. Їхня вірогідність підкреслюється виміром об’єктивної присутності автора в площині ідентифікаційного представлення та відображення в тексті життєвих явищ. Звідси – функціональна якість біографізму як одного з прийомів художнього потрактування висвітлюваної правди. Мала

проза Т. Бернгарда має загальну настроєву тенденцію – пригніченість. Вона набуває у помислах і діях героїв зримо змодельованого мотиву. Для його означення характерні «збудники», основу яких творять нюансовані рефлексії на теми самотності, самоізоляції, хвороби, смерті, неспроможності індивідуума знаходити розуміння та співчуття з боку *ближнього як іншого*. Особистісні поневіряння щодо пошуку ідентифікаційних параметрів у родині та суспільстві творять під його пером відправний пункт для усебічного розкриття морально-психологічних колізій [8, 31–50]. Скептичний авторський погляд на можливість гармонійного сполучення індивідуального й загального має конкретні реальні, побутові виміри. Загострені внутрішні трансформації почуття кривди з боку рідних людей спроектували таку кризу тожсамості, коли сім'я та батьківщина постають втіленням моделі відчуженості.

На тлі поетикальних і філософсько-естетичних пошуків другої половини ХХ ст., що склали один із парадоксальних і поліфонічних пластів культури європейської цивілізації, творчість Т. Бернгарда виростає як суголосне духові часу явище. Механізм ірраціональної стихії, що набуває обертів у герметичному просторі внутрішнього світу героїв, є умовною прерогативою для розгортання дії, а водночас і прискорення особистісного фіаско. Суттєвою є роль, яку відіграє ілюстративна чи ширше – художня гра у тканині такої нарації. Тут химерно взаємодіють реальні особи й вигадані персонажі, справжній (фактичний) і альтернативний (фіктивний) життєписи. Помітною є динаміка від замаскованого автобіографізму в ранніх творах («У притулку» («Im Armenhaus»), «Юний літератор» («Ein junger Schriftsteller»), «Свинопас» («Der Schweinehüter»), «Злочин сина інсбрукського комерсанта» («Das Verbrechen eines Insbrucker Kaufmannssohns»), «Свідчення очевидця» («Eine Zeugenaussage»), «Тесля» («Der Zimmerer») до відкритих рефлексій та суб'єктивних характеристик обставин у прозових зразках пізнього періоду («Мідленд у Стілфсі» («Midland in Stilfs»). Має місце свідоме прокладання шляху до самоідентифікації між простором власного життєпису та культурним контекстом доби.

Змістовий код художньої модифікації розкривається у творчості Т. Бернгарда крізь призму «деструктивного кодексу» як чинника естетизації дійсності. Власне, його естетичні підступи до перенесення контрастно спроектованої мови деструктивного світосприйняття на жанрово-стильову основу художнього письма можна розглядати як певну реакцію автора твору на виклики епохи. Звідси – розуміння засад мистецьких стратегічних орієнтирів Т. Бернгарда. Вони визначалися пошуком оптимальної моделі рецепції. Такий підхід увібрав трансформацію життєвого досвіду письменника як передумови формування

ідентичності його героїв. Йдеться про концепцію індивідуалізованого сприйняття художньої дійсності на рівні згаданого деструктивного кодексу. Вона опиралася на жанровій, тематичній і мовній модифікаціях. Вони спричинені інтенцією митця досягнути рівня сольного звучання зі власною літературною парадигмою передусім у німецькомовному просторі. Названі модифікації забезпечувалися а) залученням до текстових структур різних культурних та ідеологічних практик, б) перекодуванням усталених смислових понять і стереотипів, в) комбінуванням загальноприйнятих риторичних прийомів, г) запереченням або ж імітацією традиційних шляхів побудови сюжетної лінії й психологічної детермінації характеру героя.

Т. Бернгард послідовно дотримувався виробленого ним деструктивного кодексу, уявлень про людину, природу і світ. Відповідно до визначальних координат цього кодексу Бернгардові тексти пронизані достовірно змодельованими егоїстично-цинічними суперечностями, психічними аномаліями, патологічними здвигами, що призводять до саморуйнації персонажів.

У збірці «Події» підкреслюється універсалізм загальнолюдських проблем особистості в умовах суспільства, що трансформується. Останні творять ґрунт для чину як норми моральної дезорієнтації у спробах адаптації до викликів і загроз навколишнього середовища. Твори увиразнюють обрамлення почуттів людини, позначених умовністю образного відтворення внутрішнього світу «Я – особи». Індивідуальні особливості дійових осіб, які служать ілюстрацією протидіючої логіки світосприйняття, асоціативно переносяться на актуальні типові явища сучасного суспільства. Відповідно до моделі Бернгардового художнього світу, у текстах перетинаються і взаємодіють категоріальні ознаки: дійсне й уявне, логічне й абсурдне, буденне й драматичне, стабільне й змінне, особистісне й універсальне, одиничне й загальне («Віолончелістка» («Die Cellistin»), «Машина» («Eine Maschine»), «Митник» («Der Zöllner»).

Наративні структури збірки малої прози «Події» викристалізують тяжіння її творця до відтворення *психології миті* у теперішньому часі, з яким тісно переплетені картини з минулого. Вони послідовно розгортаються у локалізованому просторі, позбавленого вказівок на місцевість, а також на відстань між *скоєним* та *переказуваним*. Визначальною для всіх творів є нарація-підсумок, у якій займенники третьої особи «він» або «вона» постають апатичними виконавцями авторської установки.

Своєрідність світобачення зумовила певну мозаїчність та роздрібненість зображення. Проте Т. Бернгарду вдалося у збірці малої прози

«Події» точними штрихами розкрити образ людини, яка балансує між створеною суспільством ситуацією та виписаною з уяви дійсністю. При цьому його «деструктивний кодекс» не заперечував поєднання різних форм змістового згущення, що наближало реципієнта до розуміння реального плану деструктивних прийомів, творення нових неочікуваних, а нерідко – алогічних сполук. Останні були своєрідним засобом образотворення за допомогою ознак потворного. Це сприяло оптимальному забезпеченню естетизації патології та аномалії у художньому вирішенні теми.

Збірка «Імітатор голосів» виказує – на проблемно-тематичному рівні – зримі точки дотику з книжкою «Події». Стрижневою темою залишається людина наодинці з загрозами навколишнього середовища. Однак тут ще рельєфніше проступає прагнення увиразнити власне бачення світу. Тому його герої перебувають на близькій відстані з атрибутами реального життя, а історії часто перегукуються з ситуаціями, які довелося пережити самому письменнику. Потенційний реципієнт переважно веде уявний діалог з незамаскованим оповідачем, який бачить події своїми очима. Наратор не відвертає читацької уваги від образу дійової особи, фіксуючи свою просторово-часову позицію. У текстах нема місця для детального опису. Натомість на обмеженому текстовому полі нерідко представлені межові ситуації, що нарощувалися упродовж значного хронологічного відрізка. Простір, що перебуває у полі зору оповідача, піддається інтелектуальному перетворенню: події, люди, речі набувають урівнюючих рис, втрачаючи свої звичні ціннісні властивості. Художні образи Т. Бернгарда набувають точності завдяки різноманітним формам словесно-сміхової пародії, влучному поєднанні конкретного вияву емоційних начал та їхнього трактування. Водночас за ними вгадується авторська іронія, а нерідко й сарказм. Ці інтонації набирають то уповільнених, то прискорених обертів, скажімо, у таких зразках, як «Дискредитація» («Rufmord»), «Піза та Венеція» («Pisa und Venedig»), «Внутрішній порив» («Innerer Zwang»), «Дослідники печер» («Höhlenforscher»), «Майже» («Fast»), «Милосердний» («Mildtätig»), «Підозра» («Verdacht»), «Обмін» («Tausch»), «Рецепт» («Rezept»), «Найуспішніший концерт» («Erfolgreichstes Konzert»), «Комедія» («Komödie»), «Помилка Мооспруггера» («Moospruggers Irrtum»), «Пантера» («Die Panther»), «Два брати» («Zwei Brüder»), «Запит у ландтазі» («Anfrage im Landtag»), «Королівська гробниця» («Die Königsgruft»), «Щастя» («Glück»), «Геній» («Genie»), «Князь» («Der Fürst»). Маневруючи між трагічним і комічним, автор надав прозовим мініатюрам неповторного забарвлення за допомогою гіперболічно-гротескних прийомів.

Визначений письменником план утілення складного задуму диктував Т. Бернгарду вибір літературної форми. Її генологічна парадигма міститься у рамках таких жанрових різновидів, як оповідка, концентроване оповідання, «календарна історія», репортаж, ескіз, нарис, фейлетон, памфлет, притча, анекдот, парабола. Єднаючи елементи белетристики та публіцистики, автор концентрується на змалюванні побутових справ і конфліктів, культурних і економічних умов існування людини. У 20 – 40-х рр. у німецькомовному просторі відбувалася перебудова генологічної системи з акцентом на панорамних епічних жанрах. Твори Ф. Кафки, Г. Броха, Р. Музіля, Е. Канетті, Й. Рота, А. Лернет-Голенія, що з'явилися в міжвоєнний період, посіли важливу роль в адекватній оцінці ситуації тогочасної Австрії. Крізь призму ретроспективного зображення буття до 1914 року під знаком «*felix Austria*» відчувалася надломленість духовного клімату, що просякнув усі сфери життєдіяльності після Першої світової війни [7, 289]. Натомість переломні 50-ті рр. супроводжувалися усвідомленням необхідності впровадження нових, оперативних рішень для мистецького розкриття типових характерів і образів. На передньому плані опинилися мобільні жанри оповідання та нарису на рівні самобутніх видів прози. Бернгардове зацікавлення жанром літературного репортажу упродовж усього його творчого поступу є симптоматичним з огляду на те, що тут дався взнаки його власний досвід журналіста на початку 50-х рр.

Збірка «Імітатор голосів» позначена мистецькою ерудицією та фактологічною конкретикою. У фіктивному наративному просторі оповідок неодмінно трапляються – на рівні авторської версії нормативно заданої художньої моделі – достеменні тематичні компоненти: а) відомі персоналії; б) назви місцевостей; в) назви країн. У пов'язі з лапідарним описом ці компоненти надають текстам характеру стилізованого документа з чіткою адресністю на кшталт судового протоколу чи журналістського розслідування. Т. Бернгард не стільки оперує реальними фактами, скільки закодовує асоціативні зчеплення.

Загалом внутрішня організація тексту у новелістиці Т. Бернгарда позбавлена певної стрижневої домінанти. Це пов'язано з пошуком письменника тих концептуально-стильових зв'язків, які б адекватно окреслювали сутність кодування його творчих задумів у художньому тексті.

Література

1. Андрущенко І. Культура Австро-Угорщини кінця ХІХ – початку ХХ ст. Духовний злет доби історичного занепаду / Ігор Андрущенко. – К. : Альтерпрес, 1999. – 225 с.

2. Бродська О. Артур Шніцлер: поетика тексту : монографія / Оксана Бродська; [за редакцією М. І. Зимомрі]. – Дрогобич : Посвіт, 2011. – 180 с.
3. Волощук Є. В. Чарівна флейта модерну. Духовно-естетичні тенденції німецькомовної модерністської літератури ХХ ст. у ліриці Р. М. Рільке, прозі Т. Манна, драматургії М. Фріша : монографія / Волощук Євгенія Валентинівна; [НАН України; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка]. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 528 с.
4. Гаврилів Т. Маска і метафора : (Де)конструювання діалогічного мовлення і філософія метаморфози Еліаса Канетті / Тимофій Гаврилів. – Л. : ВНТЛ-Класика, 2006. – 152 с.
5. Затонский Д. Австрийская литература в ХХ столетии / Дмитрий Затонский. – М. : Худ. л-ра, 1985. – 444 с.
6. Затонський Д. Шлях через ХХ століття. Статті про німецькомовні літератури / Д. Затонський. – К. : Дніпро, 1978. – 301 с.
7. Зимомря І. Австрійська мала проза ХХ століття: художня світобудова / Іван Зимомря; [наук. ред. Р. Т. Гром'як]. – Дрогобич – Тернопіль : Посвіт, 2011. – 396 с.
8. Зимомря І. Мала проза Томаса Бернгарда : контекст рецепції та генології / Іван Зимомря. – Дрогобич – Тернопіль : Посвіт, 2010. – 164 с.
9. Кравченко Л. С. «Австрийская проблематика» и ее художественное воплощение в творчестве Томаса Бернхарда : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук; спец. 10. 01. 03 «Литература народов стран зарубежья» / Л. С. Кравченко. – К., 1991. – 17 с.
10. Рихло П. Поетика діалогу. Творчість Пауля Целана як інтертекст / Петро Рихло. – Чернівці : Рута, 2005. – 584 с.
11. Bernhard T. Der Stimmenimitator / Thomas Bernhard. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1978. – 179 S.
12. Bernhard T. Ereignisse / Thomas Bernhard. – Berlin : Literarisches Colloquium, 1969. – 43 S.
13. Bronżewska A. M. Fenomen lęku w prozie Thomasa Bernharda / Anna Maria Bronżewska. – Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1989. – 114 s.
14. Cybenko L. Galicia miserabilis und/oder Galicia felix? Ostgalizien in der österreichischen Literatur / Larysa Cybenko. – Lviv-Wien: VNTL-Klasyka ; Praesens Verlag, 2008. – 220 S.
15. Honsza N. Dżungla samotności / Norbert Honsza // Marian Szyrocki, Norbert Honsza. Szkice z literatury niemieckiej XX wieku. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1978. – S. 219 – 227.
16. Orłowski H. Posłowie / Hubert Orłowski // Thomas Bernhard. Mróz ; [tłum. Sławomir Błaut]. – Poznań, 1979. – S. 288 – 292.
17. Zymomrya I. Świat Adama Zielińskiego: realia, dyskurs twórczości (próba tworzenia portretu autorskiego przez pryzmat dialogu z pisarzem) / Iwan Zymomrya // Wymiary twórczości Adama Zielińskiego. Prof. Adam Zieliński Doctor Honoris Causa Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Iwana Franki w Drohobycz; [pod red. : M. Zymomrya, I. Zymomrya, J. Łopuszanskyj]. – Drohobycz : Poswit, 2010. – S. 45 – 80.